

België, Nederland en het probleem van de Nederlandse cultuur 1945-1962

Iris Steen In de culturele betrekkingen tussen Nederland en Vlaanderen heeft het begrip ‘Nederlandse cultuur’ lange tijd tot spanningen en misverstanden geleid. Iris Steen analyseert hoe dit begrip vanaf 1945 in verschillende betekenissen in beide landen circuleerde. Het zou tot 1962 duren voordat het uit ‘Nederlandse cultuur’ voortvloeiende idee van culturele integratie in beide landen de officiële politieke agenda haalde.

Inleiding

‘Ik heb tijdens de bespreking van het cultureel verdrag, maar ook op andere momenten, gezegd dat ik de opvatting dat we één taalgebied zijn deel, maar dat dit niet betekent dat we één identiek cultuurgebied vormen,’ aldus de Vlaamse minister-president Luc van den Brande in 1996 (Logie en Van Scherpenzeel 1996, 6). Zijn uitlating is het resultaat van een ontwikkeling in de opvattingen over Vlaams-Nederlandse ‘culturele verbondenheid’, zoals het recente Vlaams-Nederlands cultureel verdrag het voorzichtig uitdrukt. De twee landen delen immers de Nederlandse taal en in het verleden werd daar dikwijls de opvatting

aan gekoppeld dat ze ook de ‘Nederlandse cultuur’ delen.

Het begrip ‘Nederlandse cultuur’ gaf lange tijd aanleiding tot spanningen en misverstanden tussen Nederland en België. Die spanningen zijn te verklaren door de verschillende rollen die het heeft gespeeld in beide landen en de wijze waarop het werd geïnterpreteerd. Het begrip werd gebruikt in politieke discussies, zonder dat er expliciet inhoud aan werd gegeven. Het politieke debat over de ‘Nederlandse cultuur’ heeft zich de afgelopen vijftig jaar voornamelijk afgespeeld in België - en daar hoofdzakelijk in Vlaanderen.¹

De wortels van het denken over de ‘Nederlandse cultuur’

In het Vlaamse emancipatiestreven stond sinds de negentiende eeuw gelijkberechtiging van de Nederlandse taal met het Frans centraal. Dat zou gevolgen hebben voor de hele Belgische samenleving: het ging om het gebruik van het Nederlands in het onderwijs, de wetenschap, het leger, de rechtspraak en de bureaucratie. De erkenning van het Nederlands als volwaardige taal in alle sectoren van het maatschappelijk leven moest de Vlamingen een evenwaardige positie verlenen naast de Franstaligen. Dat het Nederlands de standaardtaal zou worden, en niet het Vlaams, stond niet vanaf het begin vast. De Vlaamse taalparticularisten, zoals Guido Gezelle, die op taalgebied een eigen weg wilden volgen, los van Nederland, verloren het pleit. In België werd zelfs eerder (1864) dan in Nederland (1866) de spelling van De Vries en Te Winkel ingevoerd. Maar het proces om de standaardtaal onder de gehele bevolking te verspreiden verliep in Nederland vlotter dan in België, waar een adequaat middel daartoe - het onderwijs - pas laat kon worden ingezet. Lager onderwijs, dat altijd al in de taal van de streek (Frans of Nederlands) was gegeven, werd pas verplicht in 1914 en de vernederlandsing van het middelbaar onderwijs werd pas in 1932 doorgevoerd.

Vanaf het ontstaan van België is er altijd een kleine groep van voornamelijk schrijvers en filologen geweest die contact zocht met Nederland. Zo werd tussen 1849 en 1912 regelmatig het ‘Nederlandse Taal- en Letterkundige Congres’ gehouden, na de Tweede Wereldoorlog weer hervat als ‘Nederlands Congres’. Op het eerste congres in 1849 formuleerde F.A. Snellaert, de Belgische initiatiefnemer, als doel ‘volken van eenzelfde stam en eene zelfde taal, ofschoon door afzonderlijke staatsbesturen beschermd, tot

wederzijdse toenadering brengen, ten einde op deze wyze de gemeenschappelyke geestesontwikkeling te bevorderen.’ (De Clerck 1973-1975, 1044) Contact met en steun van Nederland werd ook gezocht via het Algemeen Nederlands Verbond (ANV), opgericht in 1895 door Hippoliet Meert. Ook hij meende dat in Vlaanderen, net zoals in Nederland, het bestuur, het onderwijs, de wetenschap, de nijverheid en de kunst verbonden moest zijn met de Nederlandse taal. Het ANV stelde zich ten doel de Nederlandse taal te handhaven en te verbreiden en de belangen van het Nederlandse volk (alle Nederlandssprekenden) te behartigen.

Na de Eerste Wereldoorlog kreeg het idee van culturele eenheid binnen het Nederlandse taalgebied een sterke impuls door de opvattingen van de Nederlandse historicus P. Geyl. Hij zette zich af tegen wat hij noemde Klein-Nederlandse en Belgicistische geschiedschrijving, gebaseerd op de bestaande staten Nederland en België. Volgens hem was de scheuring van de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in de zestiende eeuw niet te wijten aan politieke en religieuze verschillen, maar aan militaire coincidenties. De scheuring was geen noodzakelijk gevolg van verschillen, de verschillen waren het gevolg van de scheuring. Geyl projecteerde daarmee het latere Nederlandse taalgebied op het verleden. Deze Groot-Nederlandse gedachte kreeg in het interbellum een politieke betekenis, toen aanhangers ervan - Geyl participeerde aanvankelijk ook in deze beweging - streefden naar politieke vereniging van Nederland en Vlaanderen. Maar toen fascistische groeperingen in Nederland en Vlaanderen dit politieke Groot-Nederlandse streven gingen omarmen, raakte de politieke Groot-Nederlandse gedachte in diskrediet.

Voor- en naoorlogse intergouvernementele culturele betrekkingen

In 1927 en in 1946 sloten Nederland en België culturele verdragen die in ambities duidelijk van elkaar verschilden. Het verdrag van 1927 voorzag in het uitwisselen van een hoogleraar en het beschikbaar stellen van een beurs per jaar. Het kwam tot stand in een periode waarin de politieke betrekkingen tussen beide landen nog stroef verliepen. Tijdens de oorlog ontstond er in Londen intensief contact tussen de regeringen in ballingschap. Ze signaleerden veel overeenkomsten en concludeerden dat er op allerlei gebied samengewerkt kon worden. Zo werd de aanzet gegeven tot de Benelux, kwam er in 1945 een commissie die de spelling in beide landen op een lijn moest brengen² en werden voorbereidingen getroffen voor een nieuw cultureel verdrag.

Het cultureel verdrag van 1946 getuigde van groot idealisme, maar de politieke realiteit was dat culturele samenwerking de soevereiniteit van beide lidstaten beslist niet mocht aantasten. Het verdrag was bijna woordelijk hetzelfde als het Belgisch-Frans culturele verdrag, ook uit 1946. Verwijzingen naar de bijzondere relatie die België zou hebben met zowel Nederland als Frankrijk, vanwege de gedeelde taal, ontbraken vrijwel geheel; het enige artikel dat hierop betrekking had behelsde overleg inzake gezamenlijke culturele belangen in het buitenland. Samenwerking op het gebied van de Nederlandse taal was geen onderdeel van het verdrag.

Particuliere organisaties en de samenwerking tussen Nederland en Vlaanderen

Er lag een taboe op Vlaams-Nederlandse samenwerking - staatsrechtelijk omdat Vlaanderen daartoe geen middelen en geen bevoegdheden bezat, politiek omdat dit binnen België tot grote spanningen tussen Frans- en Nederlandstaligen zou leiden. Nederland wilde

niet zijn handen branden aan deze interne Belgische kwesties. Maar dit taboe gold niet voor particuliere organisaties en privépersonen. Door de collaboratie van bepaalde groepen Vlamingen met de Duitse vijand en door de oorlog was het levendige contact tussen Vlamingen en Nederlanders echter verwaterd. Na de oorlog werd alle Vlaamsgezindheid verdacht gevonden in de ogen van Franstaligen en Nederlanders, en dit veroorzaakte in België zelf een enorme verzwakking van de Vlaamse Beweging.

De zuivering van collaborateurs - in Vlaanderen repressie genoemd - en de strijd rond de terugkeer van koning Leopold III - de koningskwestie - zorgden ervoor dat de Vlaamsgezinden de eerste jaren na de oorlog niet actief naar buiten traden. Vlaamse en Nederlands-Vlaamse sociaal-culturele organisaties kwamen moeizaam van de grond. Het ANV leidde in de eerste naoorlogse jaren in Vlaanderen een kwijnend bestaan. Vlaamsgezinden richtten hun hoop op het Nederlands-Belgisch cultureel verdrag. Want al stond het nergens uitdrukkelijk vermeld, voor velen van hen leek dit verdrag een mogelijkheid om de banden met Nederland weer aan te halen en via Nederland hun politieke eisen tot gelijkberechtiging kracht bij te zetten.

Het cultureel verdrag en de Nederlandse taal in de jaren vijftig

In de jaren vijftig had de Belgisch-Nederlandse commissie - de zogenaamde 'gemengde commissie' - die verantwoordelijk was voor de uitvoering van het cultureel verdrag aanzienlijke invloed op de intergouvernementele relaties. Hoewel het niet tot haar taak behoorde, besprak de commissie regelmatig op eigen initiatief zaken die met de Nederlandse taal te maken hadden. Een van de drijvende krachten daarachter was de socialistische intellectueel Julien Kuypers.³ Zo

volgde de commissie de activiteiten van de spellingscommissie op de voet. Deze stelde al in 1946 een nieuwe spelling voor, die in België in 1946 en in Nederland in 1947 werd ingevoerd. Maar daarmee was er nog geen eenheid van spelling. Er was namelijk onenigheid over onder andere de spelling van bastaardwoorden: de Belgische leden van de spellingscommissie waren voor veel verdergaande vernederlandsing dan de Nederlandse leden. Zelfs na de publicatie van de Woordenlijst en de bijbehorende Leidraad in 1954 (het 'Groene Boekje') was er nog geen eenvormigheid. Nederland en België stelden in het onderwijs en voor ambtenaren verschillende verplichtingen inzake gebruik van de nieuwe spelling. De moeilijkheden over de Woordenlijst en de Leidraad leidden op initiatief van België in 1957 tot een addendum bij het cultureel verdrag, dat voorzag in overleg over de schrijfwijze van de Nederlandse taal.

De gemengde commissie gaf vanaf het begin een ruime interpretatie aan het verdragsartikel dat bepaalde dat er culturele en intellectuele uitwisseling zou plaatsvinden door het organiseren van concerten, toneelvoorstellingen, voordrachten, tentoonstellingen van artistieke en wetenschappelijk aard, door de verspreiding van boeken en periodieken, door de film en de radio. Wat betreft samenwerking op het gebied van de Nederlandse taal in brede zin ging de aandacht van de gemengde commissie in de eerste jaren vooral naar vrij verkeer van boeken en tijdschriften tussen beide landen. Dit werd bemoeilijkt door deviezenbepalingen. Maar ook toen de deviezenbepalingen waren opgeheven bleef er een wanverhouding bestaan: de Nederlandse boekenexport naar België was veel groter dan omgekeerd. Volgens Julien Kuypers lag het probleem in de zwakke organisatie van Belgische uitgeverijen tegenover de sterke Nederlandse. De gemengde commissie pleitte voor intensievere contacten tussen schrijvers

en bibliotheken uit beide landen en stelde voor om een studiedag te organiseren over de gemeenschappelijke cultuur op het gebied van boeken en tijdschriften. Die studiedag werd de eerste Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren, gehouden op 6 en 7 oktober 1951 te Brussel. De conferentie werd daarna jaarlijks gehouden, beurtelings in Nederland en België.⁴

Er waren nog wat andere vormen van samenwerking, onder andere bij het Woordenboek der Nederlandsche Taal. Maar meer ruimte voor intergouvernementele samenwerking op het gebied van Nederlandse taal en literatuur was er in de jaren vijftig nog niet. Dat lag enerzijds aan de politieke situatie in België, die in die jaren beheerst werd door de nasleep van de koningskwestie en de schoolstrijd over de gelijkberechtiging van katholiek en openbaar onderwijs. Daardoor, en door de zwakte van de Vlaamse Beweging, stond de Vlaamse emancipatie en daaraan gekoppeld de positie van de Nederlandse taal niet hoog op de Belgische politieke agenda. Anderzijds was er van Nederlandse officiële zijde niet veel belangstelling voor samenwerking. In Nederland leefde de angst voor bedreiging van de taal niet, en derhalve was er weinig animo die taal in al haar facetten actief te beschermen. Initiatieven als het addendum bij het cultureel verdrag en de Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren kwamen steevast van Belgische kant.

'Nederlandse cultuur' als wapen in de Vlaamse strijd

In allerlei Vlaamse en Vlaams-Nederlandse particuliere organisaties die na 1945 waren ontstaan of voortgezet, figureerde het begrip 'Nederlandse cultuur'. Hiermee werd voortgeborduurd op het Groot-Nederlands denken uit het interbellum, hoewel werd benadrukt dat het hier een zuiver cultureel concept betrof, dat geen staatkundige

consequenties (lees: opsplitsing van België) had. Met name in het volksontwikkelingswerk werd een verband gelegd tussen ‘Nederlandse cultuur’ en Vlaamse emancipatie.⁵ Het begrip diende om de Vlaamse emancipatie kracht bij te zetten. Het werd gaandeweg een containerbegrip waarmee allerlei Vlaamse politieke eisen werden aangeduid. Het diende vooral het binnenlands Belgisch gebruik: ‘Nederlandse cultuur’ was de cultuur van de Nederlandstaligen in België; in 1964 ontstond er bijvoorbeeld een ministerie voor Nederlandse cultuur (naast een voor Franse cultuur). Anderzijds werd onder ‘Nederlandse cultuur’ verstaan de cultuur van Vlamingen en Nederlanders samen.

Maar voor de meeste Nederlanders was ‘Nederlandse cultuur’, zo er al over nagedacht en gediscussieerd werd, de cultuur van de staat Nederland. Vooral de opvatting van een ‘cultureel Groot-Nederland’ heeft voor misverstanden en spanningen tussen Nederland en België gezorgd. De vlag ‘Nederlandse cultuur’, opgevat als cultureel Groot-Nederland, dekde vele ladingen en was vaak ideologisch gekleurd in de politieke strijd in België. Toch zijn er enige constanten aan te geven in de historische onderbouwing en in achterliggende motieven voor het gebruik ervan in de jaren vijftig en zestig.

Historische onderbouwing

Er zijn maar weinig publicaties waarin het begrip ‘Nederlandse cultuur’ onderbouwd is. Waar dat wel gebeurde klonk de stem van historicus Geyl sterk door: de Nederlandse taal vormde de basis en de term ‘Nederlandse stam’ dook regelmatig op. In het boekje *Noord-Zuidverbinding*, in 1960 geschreven door H.D. de Vries Reilingh en M. van Haegendoren⁶, werd Geyls analyse herhaald: ‘In de zestiende eeuw ontstond geleidelijk bij de bovenlaag van de verschillende gewesten in de “Statenbond” der

XVII Provinciën een besef van de “generaliteit” der Nederlanden. (...) Het huidige verschil “Noord-Zuid” ontstond pas na de scheuring en was het gevolg van de scheuring. De grens (...) was een ijzeren scherm, een frontlijn zoals die toevallig door het krijgslot afgebakend geraakte. De oorspronkelijke streekverschillen werden daarna overspoeld door het verschillende historische klimaat in beide landen vanaf de zeventiende eeuw. (...) En toch is het zo dat de verschillen tussen Nederland en Vlaanderen die wij nu constateren niet in de primaire lagen van de volksaard wortelen en niet essentieel maar historisch-accidenteel zijn.’ (Van Haegendoren en De Vries Reiling 1961, 26-28)

H. Brugmans, de rector van het Europa-college in Brugge⁷, legde ook de nadruk op de eenheid van taal en de geografische eenheid, met name de ligging van de Nederlanden aan de monding van Schelde, Maas en Rijn: ‘de oude Bourgondische Kreits, van Artesië tot Friesland en van Luxemburg tot Zeeland, althans voor zover daar Diets gesproken werd’. Hij zag verder overeenkomsten tussen Nederland en Vlaanderen in het voortbrengen van ‘religieuze genieën’: Ruusbroec, maar ook Rembrandt, die ‘aan de Bijbel zijn ware dimensie, zowel diep menselijk als transcendent, wist te verlenen’. Tenslotte deelden Vlamingen en Nederlanders volgens hem oude Bourgondische autonomie-reflexen en de eerbied voor de persoonlijkheid van elke samenstellende groep van de natie. Willem de Zwijger had op het juiste moment de veelvormige middeleeuwse vrijheden gemoderniseerd (Brugmans 1974, 154).

Willem de Zwijger figureerde vaker als een samenbindende figuur. In 1948 stond er in een verslag in *Neerlandia*, het tijdschrift van het ANV, over de troonsbestijging van Juliana dat ‘vooral de Vlamingen, die door taal en cultuur zo nauw met Nederland verwant zijn, deze gedenkwaardige dagen intens met hun

Noordelijke stamgenoten hebben meegedeeld. Zij vergaten hierbij niet, dat de voormalige vorstin, thans Prinses der Nederlanden, en Zij die onlangs bezit nam van den Troon, rechtstreekse afstammelingen zijn van den Grote Zwijger, die in benarde tijden ook de bevrijding van onze gewesten uit den knellenden band van vreemde heerschappij en verdrukking betrachtte.’ In 1955 werd een aanvankelijk Vlaamse, later Vlaams-Nederlandse bezinningsgroep opgericht, die zich ‘Orde van den Prince’ noemde, naar Willem van Oranje, die gezien werd als symbool van verdraagzaamheid en het ‘gaaf bewaren van de Nederlandse cultuur’ (Wildiers-Van der Wee 1990, 21-22).

De gemeenschappelijke taal was ook in de ogen van H. Fayat, Belgisch staatssecretaris en minister in de jaren zestig en zeventig en actief lid van het ANV, de basis van ‘Nederlandse cultuur’. Volgens hem waren de grote figuren die dit taalgebied had voortgebracht een gezamenlijk erfgoed, zoals de Vlaamse en Hollandse schilders, geleerden als Erasmus, Hugo de Groot, Spinoza, theologen als Ruusbroec en Thomas a Kempis. Nederlanders en Vlamingen zouden samen deze wetenschappelijke en kunstzinnige traditie hoog moeten houden (Fayat 1967).

De historische onderbouwing van ‘Nederlandse cultuur’ werd dus voornamelijk gebaseerd op de opvattingen van Geyl, die in de geografische en staatkundige eenheid en eenheid in de kunst van het taalgebied in de zestiende eeuw de grondslag zag van de ‘Nederlandse cultuur’. Zijn epigonen koppelden daaraan een geestelijke eenheid, die naast de kunst ook tot uiting kwam in de wetenschap, en in een eenheid van mentaliteit, vooral verdraagzaamheid (waarvan Willem van Oranje de verzinnebeelding was) en vrijheidszin. De basis van die onderstroom van eenheid bleef de Nederlandse taal.

Nederland als voorbeeld

Bij het gebruik van het begrip ‘Nederlandse cultuur’ door Vlamingen speelden verschillende motieven een rol. Een daarvan was de bezwering van een minderwaardigheidsgevoel ten opzichte van Franstaligen. Door aan te geven dat zij deel uitmaakten van een groter beschavingsgebied dan Vlaanderen alleen, dat door de Franstaligen in België werd geminacht, probeerden zij hun culturele imago op te krikken. Nederland liet zien dat het mogelijk was een volwaardige Nederlandstalige cultuur in al zijn facetten gestalte te geven. Door het volgen van het Nederlandse voorbeeld zouden de Vlamingen zichzelf cultureel kunnen verheffen.

Het ijveren voor het gebruik van Algemeen Beschaafd Nederlands paste hierbij. Pas door het spreken van ABN en niet van een Vlaams dialect of verfranst Nederlands konden Vlamingen volwaardig lid zijn van een ‘Nederlandse cultuurgemeenschap’. De Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal, opgericht in 1948, stimuleerde het gebruik van algemeen Nederlands als omgangstaal en de ABN-kernen deden hetzelfde bij middelbare scholieren. Het Nederlands zoals het in de randstad werd gesproken was daarbij de richtlijn, want ‘de uitspraak die als Algemeen Beschaafd werd en wordt aangenomen, is die uitspraak die zich ontwikkelde in de cultureel verfijnde kringen van steden als Amsterdam en Den Haag. De serene politieke, economische en intellectuele omstandigheden waarin deze plaatsen eeuwenlang verkeerden, hebben bevorderd dat in die plaatsen een uitspraak van de taal in gebruik kwam, die beantwoordt aan de eisen van zuiverheid, schoonheid en welluidendheid.’ (Craeybeckx 1975, 47)

Nederland zou moeten helpen, want het aanzien van het Nederlands bij Franstaligen kon vergroot worden wanneer Nederlanders hun taal zouden propageren en in België niet te pas en te onpas Frans zouden spreken. Franstaligen

waren eerder bereid Nederlands te leren van Nederlanders dan van Vlamingen. Dit was een van de redenen voor Nederland om oprichting van een Nederlands cultureel instituut in Brussel te overwegen (het is er overigens nog steeds niet). Dat zou zich onder andere kunnen toeleggen op het geven van taallessen. Vooral in Brussel zou het belangrijk zijn dat de Nederlanders de ‘Nederlandse zaak’ steunden door ‘de Nederlandse cultuur in haar meest waardevolle uitingen en op het hoogste niveau te demonstreren’. Het Franstalig vooroordeel kwam immers voort uit de jarenlange identificatie ‘van die Nederlandse cultuur met het armetierige peil van het Vlaamse culturele leven tussen 1830 en 1930.’ (Fleerackers 1965, 112)

Nederland werd de Vlamingen als voorbeeld gesteld: de cultuur in Nederland zou op een hoger peil staan. Er werd geklaagd over de boertigheid van de Vlamingen, die vervangen zou moeten worden door verfijndere smaak en culturele uitingen, zoals in Nederland. Van Haegendoren beval de Vlamingen aan de ‘fijnere Noordnederlandse humor’ in de kleinkunst geleidelijk te leren smaken (Van Haegendoren 1962, 94). ‘In haar Vlaamse uitdrukkingwijze mist de Nederlandse cultuur fijnheid en rijkdom van vorm; in het Noorden heeft zij die kwaliteiten wel. Daarom is het contact met het Noorden voor Vlaanderen cultureel een levenskwestie en een broodkwestie. Het vervlaamsingsproces is een democratisch cultuurbeleid dat de cultuur op ’t niveau van het bereik van de gewone man brengt - en dit kan soms goed zijn -; vernederlandsen is in zekere zin een democratie die de gewone man verheft tot het peil van de cultuur - en dit is beter.’ (Van Haegendoren en De Vries Reilingh 1961, 41-42)

Elitevorming en streven naar Vlaamse eensgezindheid

Gekoppeld aan het op een hoger peil brengen van de beschaving in Vlaanderen was het kweken van een eigen Nederlandstalige

Vlaamse elite. Een groot probleem voor de Vlaamse Beweging na 1945 was het ontbreken van een eigen Nederlandstalige elite, omdat veel Vlamingen de neiging bleven vertonen Frans te gaan spreken als zij opklommen op de sociale ladder. Vlaanderen zou pas volwaardig kunnen meetellen in België als het over een eigen (culturele) elite beschikte. Daarom moesten Vlamingen uit de hoogste kringen worden aangespoord Vlaams te blijven en niet te verfransen en moest een nieuwe elite, opgeleid aan de Nederlandstalige universiteiten, een ‘Nederlands bewustzijn’ krijgen. De blik werd wederom gericht op Nederland, dat wel over een eigen culturele elite beschikte en een voorbeeld kon zijn voor die zich ontwikkelende Vlaamse elite. ‘In het noorden heeft de Nederlandse beschaving haar hoogste peil bereikt, alleen al omdat daar de elite aan de eigen Nederlandse beschavingsexpressie deelneemt’ (idem).

Het volksontwikkelingswerk stelde zich ten doel de Vlamingen cultureel op een hoger peil te brengen en daarmee op alle niveaus gelijkwaardig te laten worden aan de Franstaligen. De stichting van de Orde van den Prince is een heel duidelijk voorbeeld van een poging tot Vlaamse elitevorming. Het kernidee ervan was hoogopgeleide Vlamingen bijeen te brengen in een gezelschap, met als doel ‘de uitbouw van de Nederlandse gedachte in haar verschillende vormen, door middel van studie, stijl, prestige en gemeenschapsgevoel’ (Wildiers-Van der Wee 1990, 21-22).

In de naoorlogse Vlaamse Beweging werd de ideologische verdeeldheid in Nederland, de verzuiling, ervaren als een groot probleem. Daarom streefden instellingen als de Stichting Lodewijk de Raet, de Orde van den Prince en de in 1959 door Nederlandstalige provinciebesturen opgerichte Kultuurraad voor Vlaanderen expliciet pluralisme na: zij wensten Vlaamsgezinden van alle politieke en levensbeschouwelijke richtingen te verenigen

met als gezamenlijk doel: verheffing van Vlaanderen op alle terreinen. Door te wijzen op de eenheid van de ‘Nederlandse cultuur’ en op het grote voorbeeld van Nederland zouden de onderlinge ge- en verschillen naar de achtergrond geschoven moeten worden.

Culturele integratie

Gedurende de jaren vijftig was het denken over en het gebruik van het begrip ‘Nederlandse cultuur’ beperkt tot enige Vlaamsgezinden en enkele Nederlanders binnen particuliere organisaties. In de samenwerking tussen beide overheden werd er niet openlijk over gesproken. Dat veranderde onder invloed van ten eerste de introductie van het begrip culturele integratie door Julien Kuypers en ten tweede de publicatie van de brochure *De Nederlands-Belgische samenwerking in de naaste toekomst* door de gemengde commissie in 1962.

Julien Kuypers lanceerde op het vijftiendertigste Nederlands Congres in 1961 te Vlaardingen de term ‘culturele integratie’: ‘Om in Europa niet cultureel gelijkgeschakeld te worden moet het zo snel mogelijk tot culturele integratie komen.’ Culturele integratie betekende het creëren van gezamenlijke structuren in Nederland en Vlaanderen op allerlei vlakken van cultuur, onderwijs en wetenschap. Hij pleitte er ook voor een gemeenschappelijke Academie of Hoge Raad van Vlamingen en Nederlanders, om hun gezamenlijke culturele positie in de wereld te verbeteren (Kuypers 1961).

Het idee van culturele integratie, waarmee de Nederlands-Vlaamse samenwerking eigen instituties zou krijgen, was direct gekoppeld aan de eis voor Vlaamse culturele autonomie. Immers, alleen in een staat waarin de Vlamingen volledige zeggenschap zouden hebben op het gebied van cultuur - dat wil zeggen Nederlandse taal, kunstbeleid in al zijn schakeringen, onderwijs, volksontwikkeling en welzijn - zou exclusief Vlaams-Nederlandse

samenwerking geïnstitutionaliseerd kunnen worden. Culturele autonomie was een oude wens van de Vlaamse Beweging, maar pas aan het eind van de jaren vijftig, toen de koningskwestie en de schoolstrijd beëindigd waren en de politieke strijd werd verlegd naar de Vlaams-Waalse tegenstellingen, kon culturele autonomie als een serieuze eis naar voren geschoven worden. De oproep van Kuypers moet dus worden gezien in het licht van de veranderende politieke situatie in België en de toenemende politieke druk van Vlamingen om hun eisen kracht bij te zetten, bijvoorbeeld vastlegging van de taalgrens.

Tijdens een vergadering van de gemengde commissie in 1962 kwam Julien Kuypers weer met het idee van culturele integratie. De samenwerking op cultureel gebied tegenover derden, een afspraak uit het cultureel verdrag, had tot het begin van de jaren zestig bijzonder weinig opgeleverd. Kuypers stelde voor te komen tot een bezinning over de plaats van de Nederlandse cultuur in Europa, vanwege de ontwikkeling van een geïntegreerd Europa, en herhaalde daarbij de pleidooien die hij hield op het Nederlands Congres.

De gemengde commissie boog zich daarop over de plaats van de Nederlandse cultuur in Europa. Het resultaat was de genoemde brochure *De Belgisch-Nederlandse samenwerking in de naaste toekomst*, in de wandeling het ‘rode boekje’ genoemd vanwege zijn rode kaft. Het werd als advies aangeboden aan beide regeringen. Dit advies betrof niet alleen de culturele samenwerking ten opzichte van het buitenland, al was dat wel de aanleiding tot het schrijven ervan geweest. In de brochure werd gesteld dat ‘een aanzienlijk deel van het Belgische volk mededragers is van de beschaving die aan het Nederlandse volk gestalte geeft. Vandaar dat de ontwikkeling van de Nederlandse beschaving evenzeer een taak is van de Belgische regering als van de Nederlandse.’ (*De Belgisch-Nederlandse*

samenwerking..., 1) De Belgische regering had ook een dergelijke taak ten opzichte van de Franse cultuur, maar in deze beschouwing werd alleen over de Nederlandse cultuur gesproken. De culturele samenwerking tussen beide landen werd onderscheiden in drie aspecten: 1. gezamenlijke verantwoordelijkheid voor de Nederlandse beschaving, 2. het creëren van organen en structuren die de eenheid van de Nederlandse cultuur uitbeelden en ontwikkelen (culturele integratie) en 3. gezamenlijk de Nederlandse cultuur uitdragen naar buiten.

Omdat vooral de laatste twee aspecten nauwelijks uit de verf waren gekomen, werd hier in het advies veel aandacht aan besteed. Beide aspecten hingen samen, omdat culturele integratie van Nederland en Vlaanderen het potentieel van de ‘Nederlandse beschaving’ zou vergroten. ‘Een helder besef van de eenheid van de Nederlandse cultuur in Nederland en in België doet inzien dat hier in de strikte zin van het woord niet gesproken moet worden van “uitwisselingen”, aangezien er geen twee culturele identiteiten in het geding zijn, maar dat het eigenlijk gaat om een voortdurend en onophoudelijk elkaar beïnvloeden, een wezenlijk met elkaar samen zijn en samen gaan. Dit besef heeft niet altijd in brede kring bestaan. De staatkundige scheiding heeft in vroegere jaren de culturele eenheid overvleugeld. (...) Het nauwe samengaan van België en Nederland op elk gebied van de maatschappelijk activiteit heeft, naar het gevoel van de samenstellers van dit rapport, een klimaat geschapen waarin de overheden van beide landen, alsmede het particulier initiatief, zonder schade te doen aan de dubbele staatkundige zelfstandigheid, van harte kunnen medewerken aan de weder totstandkoming van de culturele eenheid binnen het Nederlandse taalgebied,’ aldus de gemengde commissie in de brochure (idem, 3). Als de verschillende aspecten van de cultuur in het Nederlandse

taalgebied hetzelfde gestructureerd zouden zijn en er nauwe samenwerking zou zijn, waren de mogelijkheden om gezamenlijk naar buiten te treden ook veel groter. De brochure besloot met een herhaling van Kuypers’ pleidooi voor een gemeenschappelijk Belgisch-Nederlands orgaan, een Hoge Raad (idem, 8).

Met de publicatie van de brochure van de gemengde commissie was de culturele integratie en het erachterliggende concept van ‘Nederlandse cultuur’ op de Belgische en Nederlandse politieke agenda gekomen. Niet alleen in de gemengde commissie werd er regelmatig over gesproken, ook de Nederlandse ministers van onderwijs en cultuur bespraken het onderwerp sindsdien enige malen. De inhoud kwam echter niet ter sprake. Het ging enkel over de aanbevelingen die voortvloeiden uit de aanname van een eenheid van ‘Nederlandse cultuur’.

De ‘Nederlandse cultuur’ als mythe

Dat de ‘Nederlandse cultuur’ geen echte eenheid was, beseften de pleitbezorgers ervan heel goed. Zij erkenden dat de historische onderstroom, waarin zij de eenheid zochten, was overspoeld door eeuwen van afzonderlijke ontwikkeling. Maar die staatkundige scheiding mocht geen beletsel vormen voor een komende echte eenheid, weliswaar met erkenning van verscheidenheid. Die eenheid zou algemeen-Nederlands moeten zijn en het instrument daartoe was culturele integratie. Wat algemeen-Nederlandse eenheid zou inhouden werd bijzonder vaag gehouden. De meest concrete aanwijzing is afkomstig van de al eerder aangehaalde Van Haegendoren en De Vries Reilingh, die er een combinatie in zagen van de beste eigenschappen van Vlamingen en Nederlanders: ‘Mocht het nu zijn dat de Noordnederlander bij deze samenwerking achterblijft en de Vlaming, met behoud van zijn goede hoedanigheden, het beste uit Noord-

Nederland op zich laat inwerken - dan wordt misschien eens de Vlaming de meest volledige, de meest algemene Nederlander.’ (Van Haegendoren en De Vries Reilingh 1961, 35)

Bij het gebruik van de term ‘Nederlandse cultuur’ en het verwijzen naar Nederland ging het niet zozeer om wat er werkelijk in Nederland gebeurde op cultureel terrein, maar betrof het een ideaalbeeld van een land waar alles waar men in Vlaanderen nog van droomde al verwezenlijkt leek. Juist omdat de begrippen ‘Nederlandse cultuur’ en ‘algemeen-Nederlands’ zo vaag waren en bij het gebruik ervan vrijwel uitsluitend impliciet gerefereerd werd aan de opvattingen van Geyl, fungeerden deze termen als mythe. Volgens A. Smith is het gebruik van mythen over ‘gedeelde historische herinneringen’ en ‘gezamenlijke afkomst’ een kenmerk van een etnie. Dit is een sociale groep die zichzelf op grond van historische en culturele kenmerken, die veelal subjectief zijn, wil onderscheiden van andere groepen; volgens Smith ligt een etnie vaak ten grondslag ligt aan een natie. Dit soort mythen fungeert als samenbindende factor en speelt een rol in het ontwikkelen van een eigen identiteit. De Vlamingen hadden de mythe van ‘Nederlandse cultuur’ nodig om een eigen identiteit en een volwaardige positie in België te verkrijgen.

Overigens werden lang niet alle Vlamingen die streefden naar Vlaamse emancipatie gedreven door een saamhorigheidsgevoel met Nederland. De Vlaamse Beweging was een pluriform gezelschap, en de culturele Groot-Nederlanders hierin vormden maar een minderheid, een feit waarover zij zich nogal eens beklagden. Die minderheid was wel zeer invloedrijk. Mensen als Kuypers en Van Haegendoren verkondigden overal hun opvattingen via lezingen, artikelen en boeken, vaak in goedkope pocketuitgaven. Het feit dat hun ideeën nu geanalyseerd kunnen worden als mythe, betekent niet dat zij niet meenden wat

zij zeiden. Zij waren grote idealisten, die alles in het werk wilden stellen om Vlaanderen op te stoten in de vaart der volkeren. Het zijn hun opvattingen geweest die in Vlaanderen en in de Belgisch-Nederlandse betrekkingen zijn blijven nagonzen.

Epiloog

Met de introductie van het concept van culturele integratie, dat uitgaat van een culturele eenheid, gebaseerd op de Nederlandse taal en waarmee gestreefd wordt naar het verder uitbouwen van die veronderstelde eenheid, kwamen de tot dan toe voornamelijk binnen België gebruikte concepten op de Nederlands-Belgische politieke agenda terecht, en verdwenen er niet meer van. Daarmee werden de wensdromen van de Nederlandse culturele eenheid geconfronteerd met de werkelijkheid: de geïdealiseerde Nederlanders bleken in de praktijk weinig belangstelling te hebben voor in bepaalde Vlaamsgezinde kringen levende ideeën over ‘Nederlandse cultuur’.

Uiteindelijk zou pas in 1980 de Nederlandse Taalunie tot stand komen. Aanzetten daartoe waren al vanaf het begin van de jaren zestig gegeven. Maar er zou pas een Taalunieverdrag komen toen het concept verengd werd van culturele integratie naar samenwerking op het gebied van Nederlandse taal- en letteren, en toen Vlaanderen door de staatshervormingen zoveel zeggenschap inzake culturele aangelegenheden kreeg, dat de Nederlandse overheid geen politieke eierdans meer verwachtte van een samenwerkingsovereenkomst inzake de Nederlandse taal. Pas eind jaren tachtig zou de opvatting dat het Nederlandse taalgebied niet één cultuurgebied is in brede Vlaamse kringen worden geaccepteerd.

Noten

1. In een volgend artikel zal de Nederlands-Belgisch-Vlaamse politieke discussie hierover vanaf na 1962 worden belicht.
2. In Nederland was in 1935 eenzijdig de spelling-Marchant in het onderwijs ingevoerd, genoemd naar minister Marchant van Onderwijs en gebaseerd op de ideeën van R.A. Kollewijn.
3. Julien Kuypers was de voorzitter van de Belgische delegatie in de commissie, secretaris-generaal van het ministerie van Openbaar Onderwijs en vurig Vlaamsgezind. Hij vond een willig oor bij andere leden van de commissie, die veelal uit hoofde van hun functie zeer betrokken waren bij Belgisch-Nederlandse samenwerking en Vlaamse emancipatie. Leden van de commissie waren onder andere de jurist E. van Dievoet, hoogleraar te Leuven, die een belangrijke rol speelde in de vernederlandsing van het recht in België, de neerlandicus en rector van de Gentse universiteit E. Blancquaert, die een standaardwerk over de uitspraak van het Nederlands op zijn naam had staan, de al genoemde historicus P. Geyl, hoogleraar te Utrecht, die theoretisch en praktisch handen en voeten gaf aan de Vlaams-Nederlandse samenwerking, en de secretaris-generaal van het Nederlandse ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, H.J. Reinink. Deze stond een actief internationaal cultureel beleid voor en achtte daarbij nauwe samenwerking met België zeer belangrijk, om artistieke ontwikkelingen in Nederland te stimuleren en het Nederlandse publiek kennis te laten maken met artistieke prestaties uit het buitenland.
4. Er waren vier secties: toneel en letterkunde, uitgeverij en boekhandel, bibliotheekwezen, radio en televisie. Het doel van de conferenties was het contact tussen de producenten en distributeurs van de Nederlandse en Vlaamse letterkunde te bevorderen. De Algemene Conferentie der Nederlandse Letteren had alleen een adviserende functie en viel buiten het cultureel verdrag. Toch was de instelling ervan enerzijds een gevolg van de actievere rol die de overheid ging spelen in de cultuur na de Tweede Wereldoorlog en anderzijds van Vlaams aandringen op het uitdragen van de eenheid van de Nederlandse taal en letterkunde.
5. Het in 1947 in Gent opgerichte Erasmusgenootschap bijvoorbeeld stelde zich ten doel jongeren te vormen tot een toekomstige elite, die onder het Vlaamse volk de katholieke en Nederlandse idee kon verspreiden. De Stichting Lodewijk De Raet werd in 1950 opgericht naar het voorbeeld van de Nederlandse volkshogescholen. Deze streefde naar culturele vernieuwing in Vlaanderen en werkte nauw samen met Nederlandse volkshogescholen.
6. Professor H.D. de Vries Reilingh was Nederlands volksontwikkelingsdeskundige. Voor de oorlog was hij lid van het Diets Studentenverbond. Maurits van Haegendoren was een van de drijvende krachten achter

de Vlaamse Stichting Lodewijk de Raet.

7. Brugmans was net als De Vries Reilingh afkomstig uit de vooroorlogse Dietse Studentenbond.

Geraadpleegde bronnen

Voor de notulen van de gemengde commissie ter uitvoering van het cultureel verdrag tussen Nederland en België: Archief ministerie van Buitenlandse Zaken Den Haag. Omslag 52 2/46-11/54, doos 7, archiefcode 810.1: België; Uitvoering cultureel verdrag; vergaderingen technische commissie 1946-1954; omslag 35, 5/55-2/65, doos 3, archiefcode 810.1: België; Uitvoering culturele overeenkomst tussen België en Nederland; gemengde technische commissie, vergaderingen 1955-1965. Daarnaast is geraadpleegd het archief van de Centrale Directie Internationale Betrekkingen en taakvoorgangers van het ministerie van Onderwijs (Kunsten) en Wetenschappen (1935-) 1945-1987, nr. 290: vergaderingen gemengde technische commissie 1-33, 1946-1959; nr. 291: vergaderingen gemengde technische commissie 34-42, 1959-1964. Voor het Nederlands cultureel instituut te Brussel: Archief ministerie van Buitenlandse Zaken, Den Haag; omslag 511, archiefcode 810.3 België; Nederlands cultureel instituut te Brussel (Nederlands Huis).

Literatuur

- De Belgisch-Nederlandse samenwerking in de naaste toekomst.* z.j., z.p. (1962).
- Brugmans, H. (1974) 'De Nederlanden, hoeksteen van Europa.' In: *Neerlandia*, jrg. 78, nr. 5/6, 149-162.
- Craeybeckx, L. *De verhouding Nederland-Vlaanderen in verband met de gemeenschappelijke taal en cultuur.* Lezing gehouden voor het ANV te Amsterdam, 17-1-1975, z.p., z.j.
- Clerck, K. de (1973-1975) 'Nederland-Vlaanderen.' In: *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, 1041-1049.
- Fayat, H. (1967) 'De Nederlandse taal in het Europa van morgen.' Toespraak op het 37e Nederlandse Congres. In: *Ons Erfdeel*, jrg. 10, nr.4, 26-32.
- Fleerackers, J. (1965) 'Wat Vlamingen van Nederlanders te Brussel verwachten.' In: *Neerlandia*, jrg. 69, nr. 3, 110-113.
- Haegendoren, M. van (1962) 'Algemeen Nederlandse culturele integratie en culturele autonomie in België.' In: *Neerlandia*, jrg. 66, nr. 6, 92-95.
- Haegendoren, M. van en H.D. de Vries Reilingh (1961) *Noord-Zuidverbinding: samenhang en samenwerking in de Lage Landen.* Tielt/Den Haag.
- 'De Koninginnedagen in Nederland en hun weerklank in Vlaanderen.' (1948) In: *Neerlandia*, jrg. 52, november, 124.
- Kuypers, J. (1961) 'Nederlands cultuurbeleid in België.' In: *Neerlandia*, jrg. 65, nr. 10 (Handelingen van het 35e Nederlands Congres), 99-103.
- Logie, G. en M. van Scherpenzeel (1996) 'Eén taalgebied,

maar daarom niet één identiek cultuurgebied.'

Interview met Vlaamse minister-president Luc van den Brande. In: *Neerlandia*, jrg. 100, nr. 3, 3-7.

Smith, A.D. (1991) *National identity*. Harmondsworth.

Wildiers-Van der Wee, K. (1990) *Kroniek van de Orde van den Prince*. Kapellen.

Bibliografische gegevens

Steen, I. (1997) 'België, Nederland en het probleem van de Nederlandse cultuur 1945-1962'. In: *Boekmancahier*, jrg. 9, nr. 31, 18-29.